

Бровко Н. І., здобувач кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

СОЦІАЛЬНІ ТА КУЛЬТУРНІ ВИТОКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА Й СУЧАСНІСТЬ

Розглянуто соціальні та культурні передумови рабства й торгівлі людьми в історичній ретроспективі, досліджено детермінанти та особливості сучасного рабства.

Обґрунтовано положення про те, що з метою ефективної боротьби з торгівлею людьми необхідно вивчати глибинні моральні, правові, економічні основи цього соціокультурного явища, а також історію його розвитку й культурний контекст його існування.

Ключові слова: торгівля людьми; рабство; культурні та соціальні витоки.

Рассмотрены социальные и культурные предпосылки рабства и торговли людьми в исторической ретроспективе, исследованы детерминанты и особенности современного рабства.

Обосновано положение о том, что с целью эффективной борьбы с торговлей людьми следует изучать глубинные моральные, правовые, экономические основания данного социокультурного явления, а также историю его развития и культурный контекст его существования.

Ключевые слова: торговля людьми; рабство; культурные и социальные предпосылки.

In this article the development and transformation of trafficking from an antiquity up to modern time is examined, the distinction of samples of "old" and "new" slavery is investigated.

The thesis that for effective struggle with trafficking it is necessary to study the deep moral, legal, economic bases of this social phenomenon and also history of its development and cultural context of its existence is proved.

Keywords: human trafficking; slavery; cultural and social origins.

Природне право людини на особисту свободу обґрунтовувалось упродовж тисячоліть найбільш прогресивними та видатними мислителями кожної епохи. Людство намагається забезпечити реалізацію права на свободу і на особисту недоторканність, яке виключає перебування в рабстві або у підневільному стані, нормативними документами, а також активною міжнародною взаємодією у цьому питанні. Водночас порушення

цього фундаментального природного права людини в сучасному світі і, зокрема, в Україні набуває тривожних форм, найбільш загрозливою з яких є торгівля людьми.

За оцінками ООН, жертвами торгівлі людьми, які перебувають у різних формах рабської залежності, є десятки мільйонів людей практично у всіх країнах світу. Україна є учасником договорів, якими рабство заборонено, і все активніше бере участь у міжнародному співробітництві в боротьбі з торгівлею людьми. Для того, щоб ефективно протидіяти цьому злочину, необхідне теоретичне осмислення феноменів торгівлі людьми та сучасного рабства, слід зрозуміти історичні й соціальні витоки цих явищ, що зумовлює актуальність цієї статті.

Останнім часом спостерігається стійке зростання інтересу наукової спільноти до цієї проблематики. Якщо історичні та культурологічні дослідження проблем рабства і работоргівлі С. Ю. Абрамової, А. Валлона, В. І. Куріцина, І. Д. Левіна, І. В. Травінського, А. Є. Пашерстніка були здійснені ще в минулому столітті, то кримінологічні, криміналістичні та кримінально-правові дослідження В. В. Голіної, Н. О. Гуторової, В. О. Іващенко, В. А. Козака, Я. Г. Лизогуба, А. М. Орлеана, В. В. Пясковського, В. Д. Суценка, Н. С. Юзікової у цій сфері належать до новітнього періоду історії нашої держави. Проблема торгівлі людьми та суміжні проблеми розглядаються в роботах С. Акімова, Р. Безпальної, М. В. Буроменського, В. М. Глушкова, О. Б. Мізуліної, Ю. І. Римаренка та інших учених сучасності.

Заслужують на увагу праці вітчизняних правознавців-міжнародників, у яких висвітлено окремі питання співробітництва в міжнародних органах щодо заборони торгівлі дітьми та жінками (Е. І. Вінгловська та А. С. Мацко, К. Левченко), а також комплексні дослідження різних аспектів цієї проблематики в дисертаційних дослідженнях Г. Л. Кохан, Н. В. Плахотнюк, О. В. Святун. Значний інтерес становить дослідження Т. І. Возної щодо діяльності та взаємодії правоохоронних органів і неурядових організацій у запобіганні та боротьбі з торгівлею людьми. При цьому соціально-філософський та філософсько-правовий зріз проблематики залишається поза увагою дослідників.

Торгівля людьми – досить давнє соціальне явище. Історія свідчить, що воно існувало на різних етапах розвитку людства, змінюючись, але залишаючись ототожненням людини і товару по суті. Здавня торгівля людьми найбільше була пов'язана з рабством, оскільки продати можна було того, хто перебував у власності, тобто раба.

У науковій літературі виокремлюють значну кількість історичних форм рабства, які суттєво відрізняються залежно від

країни, історичного етапу розвитку суспільства тощо. Ознаки класичної моделі рабства були притаманні країнам Давнього Сходу, давньогрецькому суспільству, державі в період Римської імперії, окремим країнам у епоху середньовіччя.

Класичне рабство найкраще досліджено на прикладі античного рабства, яке було головним економічним інститутом античного світу, визначаючи характер суспільної організації суспільства в цю епоху [1], а формування юридичних механізмів урегулювання питань торгівлі людьми відбувалось у Давній Греції. При цьому характерно, що саме у давньогрецьких полісах, які мали внутрішню та зовнішню політичну незалежність (автономію та елевтерію), а також економічну самостійність (автаркію), зародилась демократія. Діалектика історичного процесу виявляється в тому, що народженню прогресивної демократичної форми управління державою сприяла регресивна форма експлуатації людини людиною. Саме завдяки впровадженню і розвитку рабства, яке надало вільному громадянину час для занять політикою, демократія стала можливою [2, с. 49].

Водночас становище рабів найбільше залежало від волі політичних еліт, їх розуміння напрямів розвитку того чи іншого полісу, пануючих у колі можновладців настроїв. Зокрема, реформами архонта Солон були скасовані не тільки селянські борги за землю, а й закабалення (сісахфія) – одна із форм рабства для безземельних співвітчизників. Крім того, Солон вимагав, щоб у випадку пригноблення раби могли вимагати продажу і, таким чином, перейти під менш тяжку владу. Закон забезпечував їм захисників, а в очікуванні суду раби могли перебувати у храмі Тезея, де мали притулок на цей час. Раба не мав права бити зустрічний перехожий, оскільки за смерть або образу рабів встановлювалось таке саме покарання, як і за аналогічні дії стосовно вільних людей (давньогрецький історик Ксенофонт пояснював це тим, що прибулий на батьківщину вільний громадянин у протилежному разі легко міг би стати жертвою помилки, якщо б звичай дозволяв громадянину бити чужоземця, раба або вільно-відпущеного). Раби (як і чужоземці) могли заходити у храми для здійснення молитви, що не було дозволено, наприклад, жінкам негідної поведінки.

Таким чином, у порівнянні зі звичаями країн Стародавнього Сходу та давньоєгипетської держави, встановлені цим законом правила були доволі гуманними. Недаремно афінський промовець і славетний захисник грецької свободи Демосфен убачав у цьому законі великий і прекрасний закон людства, а Ш.-Л. Монтеск'є пояснював його появу тим, що афіняни не хотіли додавати втрату забезпеченості до втрати свободи. Така м'якість

законів була зумовлена не лише гуманістичними мотивами, а й суто прагматичним розрахунком Солона. За таке м'яке ставлення до рабів Афіні були винагороджені: згодом, навіть у найтяжчі часи, в цьому великому місті ніколи не було повстань рабів, завжди виснажливих і часто згубних для держави [3, с. 46–47].

Торгівля рабами, зафіксована вперше на о. Хіос, була продовженням загальних тенденцій заміщення натурального господарства (мінової торгівлі) грошовою економікою завдяки карбуванню монет, а також зміцненню та оформленню стану торговців. Загалом у давньогрецькому законодавстві виділяли не менше десятих категорій рабів [4]. Колонізація сприяла розвитку работорівлі між містами стародавнього Середземномор'я, колонію заснувало місто-метрополія. Найбільшу роль серед цих міст після тріумфальних здобутків та утворення світової держави Александра Великого з часом почав відігравати Рим. Вважається, що найдосконаліша юридична конструкція інституту класичного рабства була розроблена саме в римському праві.

У Римській республіці суперечності між привілейованим станом патрициїв та плебсом підсилюються незадовільним становищем рабів, могутність держави зберігається переважно завдяки військовим успіхам і активній торгівлі. Для підтримання військової індустрії під час Пунічних воєн використовується праця рабів, ряди яких поповнюються знов-таки через захоплення полонених у військових сутичках. Нестерпні умови утримання рабів зрештою призводять до закономірного результату – сирієць Евн збирає рабів латифундій Сицилії та веде їх на бій, однак повстання було придушене, а 20 тис. рабів було розп'ято за римським звичаєм. Це недовго слугувало кривавим уроком людям у боротьбі проти поневолення і приниження людської гідності каторжною працею – лише через 60 років відбулося більш відоме історикам повстання під проводом Спартака. З часом відбувається трансформація виробничих відносин – з вільних селян постають колони, які є особисто вільними, однак прикріплені до своїх земельних ділянок (реформа Діоклетіана), багато міських пролетарів також стають колонами, щоб заробляти на прожиття.

Ці тенденції продовжуються в ранньому середньовіччі, в якому разом із знаттю та вільним населенням співіснують менш вільні або напіввільні (складаються з вільновідпущених і литів – забраних у неволю, наприклад, із сусіднього племені) і раби (військовополонені, народжені невільними та ті, що стали невільними за борги). Власність на землю виникає із зв'язку пізньоантичного та германського землевласництва, в якому пан на території панського будинку особисто здійснює владу над людьми та майном – домашню владу над вільними, напіввільними та вій-

ськовим почтом (“munt”), а також будинками, селянським подвір’ям, власними церквами тощо (“gewere”). Формування власної т.з. “іmunітетної” юрисдикції не лише над менш вільними і невільними, а також і над вільними господарями й осілими селянами, які віддають себе під особистий “захист” (представництво в суді й війську, прийняття громадських обов’язків землевласником), зумовило підпорядкування їх юрисдикції землевласника, що зробило вільних господарів й осілих селян кріпаками [2, с. 126]. Цей процес посилювався інтенсивною панщиною з примусовою працею – таким чином відбувалося утвердження феодального ладу в Середньовічній Європі.

Торгівля людьми отримує новий імпульс разом із завоюваннями іспанських королів на Піренейському півострові. Християнська культура зразка тогочасної Іспанської держави надзвичайно агресивна, у ній відновлюється інквізиція, фанатична релігійність і презирство до праці на землі та ремесел, як занять, не гідних для християн. Відповідно потрібна робоча сила, яка буде забезпечувати виробництво, – багато маврів і північноафриканців стають рабами.

Водночас работоргівля активно розвивається і з протилежного боку Середземномор’я. Тюркські мусульмани, які після монгольської навали осіли в Малій Азії, засновують Османську державу, яка поступово захоплює балканські народи. У цей час успіхи імперії ґрунтуються на автократії султанів і могутності війська, щорічно до країн завозилося 20 тис. рабів з руських і африканських земель. Кожного п’ятого християнського хлопчика брали для поповнення війська яничарами, яких як рабів виховували у фанатичних мусульман, що підкорялись жорсткій дисципліні в бою і навіювали жах на суперника.

Характерно, що англійське слово “slave”, що означає “раб”, деякі дослідники виводять від слова “Slav” (“Slavic people” – слов’яни). Це слово прийшло у середньовічну англійську мову із французької мови, від старого слова “eslave”, а те походить від латинського “slavus” або “slava” – слов’янські бранці. Воно сходить до часів, коли германські племена постачали у Рим полонених слов’ян [5, с. 1–6].

Парадокси історії повторюються: епоха Відродження, для якої характерним вважається гуманізм і антропоцентризм, завдяки великим географічним відкриттям дала поштовх новій хвилі рабства, відлуння якої суттєво впливає на сучасність. Після відкриття Васко да Гама морського шляху до Індії торгівля рабами стає одним із найбільш рентабельних занять – поряд із торгівлею золотом, слоновою кісткою, кавою, коштовним камінням, цінною деревиною, шкірами тощо. Португальські прибережні фортеці у

XV–XVI ст. є складськими і торговими пунктами, насамперед, ринками рабів. Африка “постачає” до початку XIX ст. близько 11 млн рабів. Приблизно така сама кількість, вірогідно, загинула під час перевезення [2, с. 221].

Після відкриття Америки та кругосвітніх плавань завойовникам потрібні робочі руки для освоєння відкритих земель, а для полегшення долі індіанців у 1510–1511 рр. в Америку завозять рабів-негрів. Активно розвивається суднобудування і мореплавання, відбувається надзвичайне зростання світової торгівлі й великого ремісничого виробництва (колонії стають новими ринками збуту), створюються потужні капіталістичні підприємства, розвивається географія, етнографія, астрономія, філологія та інші науки, відбувається переміщення народів, а через работоргівлю – змішування рас.

У цей час Англія за допомогою різних засобів прагне об'єднання острова в одній країні, розквітає культурно і закладає підґрунтя колоніального піднесення. Змагання за владу призводять до певних звершень у галузі правового захисту свободи індивіда – у 1679 р. приймається акт Habeas Corpus, в якому забезпечується особиста свобода: “My home, my castle!” (з англ.: “Мій дім – моя фортеця!”). Незважаючи на це, високий зиск від торгівлі людьми та використання праці невілників призводять до того, що в Англії рабство було скасовано лише у 1807 р. Після заборони рабства у британських колоніях у 1838 р. основним осередком работоргівлі на узбережжі Атлантики залишаються іспанські колонії аж до 1883 р., після чого головні перевалочні пункти у Вест-Індії втрачають своє значення. Негри стають робітниками на плантаціях або поповнюють міський пролетаріат.

У другій половині XVIII ст. у Північній Америці самостійницькі настрої призводять до зрушень, які у 1776 р. закінчуються проголошенням незалежності тринадцяти Сполучених Штатів під гаслом “Життя, свобода та досягнення щастя”, яке стало першим визначальним формулюванням прав людини на цій території і заклало основи для майбутнього скасування рабства на всьому континенті [8]. Суперечності між сходом і заходом у США перекриваються напруженістю між промисловими північними і плантаторськими південними штатами. Наслідком зростаючого протистояння стає утворення на півдні Конфедеративних Штатів Америки та громадянська війна 1861–1865 рр. Закономірним і довгоочікуваним для мільйонів людей результатом цієї боротьби стала прокламація Авраама Лінкольна про звільнення усіх рабів у 1863 р., яка була остаточно втілена в життя у 1865 р., після перемоги об'єднаних сил Півночі. Наслідком боротьби між прихильниками та противниками рабства у США стали тяжкі же-

ртви (понад 600 тис. загиблих, значна частина – через епідемії у військових шпиталях і таборах для військовополонених), значні витрати (за приблизними підрахунками – понад 8 млрд доларів), руйнація Півдня. Водночас була збережена єдність країни, яка під проводом Півночі стає індустріальною. Як і передбачали конфедерати, вплив і економічне значення Півдня зменшується, відбулося переміщення виробництва бавовни до Єгипту та Індії. Проблема рабства трансформується у расову проблему [2, с. 373]. Цікавість для істориків, культурологів і філософів права становить той факт, що США все ще страждають від непередуманості програми емансипації – звільнення. На думку К. Бейлза, емансипація – це не подія, а незакінчений процес, якому ще розвиватись і розвиватись [7, с. 14].

Після традицій торгівлі людьми, які склалися історично, та певного “відродження” рабства при освоєнні земель на американському континенті (плантаційне рабство XVI–XIX ст., незважаючи на те, що існувало в епоху Нового часу, тяжіє саме до моделі класичного рабства [6]) більшість людей вважає, що ця сторінка нашого буття вже перегорнута, що рабства більше не існує. Думка, що людина ще може бути предметом торгівлі, здається результатом сенсаційних заяв преси, однак аналіз фактів свідчить: у сучасному суспільстві існує цілий пласт таких проблем.

Прикладом може слугувати історія про долю молодих чоловіків і дівчат на золотих родовищах в Амазонії. Чоловіків заманюють туди обіцянками швидкого збагачення на видобутку золота, закривають і примушують працювати в шахтах, а дівчат запрошують працювати в ресторанах, а потім б'ють, гвалтують та перетворюють на повій. Посередники отримують приблизно по 150 USD за кожного ошуканого, місцева поліція здійснює контроль над рабами, поліцейські ловлять втікачів, вбивають їх або повертають у будинки розпусти, “вибиваючи” бажання повторної втечі. Цей “бізнес” приносить надзвичайні прибутки – єдиними видатками є плата за “товар”, платня поліції за послуги та жалюгідні копійки за харчування [7, с. 11–12]. При цьому описана історія нагадує сотні тисяч подібних історій по всьому світу.

Рабство не зникло, воно трансформувалось. Очевидно, що сьогодні поняття “рабство” найчастіше використовується в метафоричному змісті. Нестача грошей, заробіток нижче за прожитковий мінімум, який ледь дозволяє вижити, дитяча праця, економічна залежність від роботодавця в регіонах, у яких поширене безробіття – все це часто називають рабством, але в дійсності воно не є таким. Головною ознакою у цьому разі очевидно слід вважати відсутність вибору, однак з філософської точки зору ви-

бір існує завжди. Ключовим поняттям можна вважати поняття володіння, однак у сучасному суспільстві вже не існує легальної неможливості однієї людини володіти іншими. Сьогодні рабство є незаконним, коли людей купляють сьогодні, ніхто не вимагає довідку про власність. Отже, це володіння базується на фізичному примусі для збереження влади. Для рабовласників відсутність легальних підстав – тільки перевага, оскільки вони отримують повний контроль без будь-якої відповідальності за свою власність, тому К. Бейлз пропонує називати цих людей “работримачі” замість “рабовласники” [7, с. 12]. Це слухна пропозиція, однак слід відрізнити работримачів, які є, так би мовити, “кінцевими споживачами” рабської праці від тих, хто захоплює, перевозить або спрямовує людей, отримуючи від цього зиск. Ми пропонуємо вживати для позначення цих злочинних осіб поняття “торгівці людьми”.

Порівнюючи рабство старого зразка та рабство нового зразка, яке у нормативно-правових актах позначають різними термінами, найбільш поширеним з яких сьогодні є “торгівля людьми”, можна зауважити, що рабство старого зразка вимагало оформлення офіційного права власності, ціна на рабів була високою, а прибуток відносно невеликим, незважаючи на попит, відчутним був дефіцит рабської робочої сили через нестачу потенційних рабів, яка збільшувалась із розвитком суспільних відносин і промисловим розвитком країн. Рабів і панів пов’язували довгострокові відносини, у зв’язку з чим рабів підтримували у працездатному стані, суттєвими для рабства старого зразка були расові та етнічні відмінності. Що ж стосується нового рабства, то характерним для нього є ухилення від оформлення права власності, низька ціна рабів, натомість рівень прибутку – надзвичайно високий (може конкурувати з виробництвом наркотиків), надлишок потенційних рабів, короткострокові відносини, замінюваність рабів, про яких не дбають. Зрештою, для сучасного рабства расові та етнічні відмінності вже не мають вирішального значення, а в багатьох випадках – загалом не важливі [7, с. 22].

Отже, торгівля людьми має глибоку історію і як соціокультурний феномен існувала впродовж тисячоліть і пройшла через усі великі епохи минулого. Основні віхи історії рабства і работоргівлі, розглянуті вище, вказують на те, що ці явища не можна вважати випадковими, вони є закономірними результатами процесу суспільного розвитку і в тих цивілізаціях, в яких існували, виступають невід’ємною частиною суспільної системи. Очевидно, не варто недооцінювати той факт, що більшість звершень людства в ті епохи навряд чи були можливими, якби рабства не існувало. У зв’язку з цим, аналіз таких явищ і, відповідно, пошук

шляхів подолання цього стану, що принижує людську гідність, способів припинення ганебної діяльності з продажу людей не повинен бути поверховим. Лише з урахуванням глибинних суспільних витоків рабства, моральних, правових, економічних, політичних аспектів торгівлі людьми можна сподіватися на віднайдення конструктивних пропозицій щодо протидії цим явищам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Курицин В. И. Классическое античное рабство / Курицин В. И. – М. : Наука, 1991. – 371 с.
2. Кіндер Г. Всесвітня історія: dtv-Atlas / Г. Кіндер, В. Хільгеман: пер. з нім. ; наук. ред. пер. : А. Г. Слюсаренко, О. Ф. Іванов. – К. : Знання-Прес, 2001. – 631 с.
3. Сто великих людей мира. Солон. Перикл. Александр Великий. – К. : Муза, 1992. – 209 с.
4. Валлон А. История рабства в античном мире / Валлон А. – Т. 1–2. – М. : ОГИЗ, 1941. – 457 с.
5. Meltzer Milton. Slavery: A World history / Meltzer Milton. – N.-Y. : De Capo Press, 1993. – P. 1–6.
6. Абрамова С. Ю. Африка: четыре столетия работорговли / Абрамова С. Ю. – 2-е изд. – М. : Наука, 1992. – 331 с.
7. Бэйлз К. Одноразовые люди. Новое рабство в глобальной экономике / Кевин Бэйлз. – М. : Новый хронограф, 2006. – 304 с.
8. Roger L. Ransom. Conflict and compromise: The Political Economy of Slavery, Emancipation, and the American Civil War. / Roger L. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989.